

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

دانشکده روان شناسی و علوم تربیتی

پایان نامه جهت دریافت درجه کارشناسی ارشد برنامه ریزی آموزشی

عنوان :

تحلیل محتوای کتاب مطالعات اجتماعی پایه ششم دبستان سال تحصیلی (۹۲-۹۱) براساس شاخص (مؤلفه)های چندفرهنگی مستخرج از اسناد بالادستی

استاد راهنما :

دکتر حسن ملکی

استاد مشاور:

دکتر عباس عباسپور

استاد داور:

دکتر علیرضا صادقی

پژوهشگر:

سید احسان موسوی

شهریور ۱۳۹۲

تقدیم

به خانواده ام خصوصاً

دو ستاره پر فروغ آسمان زندگیم

پدر خوب

و

مادر مهربانم

و

تقدیم

به همه اقوام و فرهنگ ها خصوصاً

قوم غیرتمند و بزرگ لر «بختیاری»

تقدیر و تشکر

شکر شایان نثار ایزد منان که توفیق را رفیق راهم ساخت تا این پایان نامه را به پایان برسانم .

از اساتید فاضل و اندیشمند آقایان

دکتر حسن ملکی (استاد راهنما)،

دکتر عباس عباسپور (استاد مشاور)

و دکتر علیرضا صادقی (استاد داور)

که نگارنده را مورد لطف و محبت خود قرار داده اند ،

کمال تشکر و قدر دانی را دارم.

در پایان از همه دوستانم که بنده را در انجام این پژوهش یاری نمودند تشکر می کنم.

چکیده

این پژوهش به تحلیل محتوا، تصاویر و تکالیف کتاب مطالعات اجتماعی پایه ششم ابتدایی سال تحصیلی (۹۱-۹۲) براساس شاخص (مؤلفه)های چندفرهنگی مستخرج از اسناد بالادستی پرداخته است. روش تحقیق مورد استفاده، تحلیل محتوا از نوع کمی است. جامعه آماری در این تحقیق دو گروه می باشند: الف. اسناد بالادستی. ب. کتاب درسی مطالعات اجتماعی پایه ششم ابتدایی. نمونه آماری شامل (قانون اساسی، سند چشم انداز بیست ساله توسعه ایران ۱۴۰۴، برنامه پنجم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی ایران، مصوبات شورای عالی انقلاب فرهنگی و فلسفه تربیت رسمی و عمومی جمهوری اسلامی ایران) و کل کتاب مطالعات اجتماعی می باشد. به منظور انجام تحقیق، ابتدا شاخص (مؤلفه)های چندفرهنگی از اسناد بالادست استخراج شدند سپس بر اساس آنها و ادبیات تحقیق کاربرگ تحلیل محتوا تدوین شد و به تحلیل کتاب پرداخته شد. جهت تجزیه و تحلیل داده های جمع آوری شده از روشهای آمار توصیفی از قبیل (جدول، نمودار، فراوانی و درصد فراوانی) استفاده شد. نتایج تحقیق حاکی از توجه نسبتاً زیاد کتاب (۳۸۲ فراوانی) به بحث چندفرهنگی است اما نوعی عدم توازن در توزیع و پرداختن به شاخص (مؤلفه)های چندفرهنگی در فصلهای کتاب وجود دارد این نتیجه گیری با پژوهش حکیم زاده و دیگران (۱۳۸۶) و صادقی (۱۳۸۹) همسو می باشد.

همچنین میزان توجه کتاب به شاخص (مؤلفه)های مختلف چندفرهنگی با نوعی سوگیری یا تغافل یا سهل انگاری همراه است، طوری که به برخی شاخص (مؤلفه) اصلاً توجهی نشده است و این کم توجهی و عدم توجه به برخی شاخص (مؤلفه)ها علی رغم تاکید اسناد بالا دست به آنها، نشان از ضعف کتاب در انطباق با اسناد بالادست می باشد. این نتایج با پژوهش های عراقیه و همکاران (۱۳۸۸)، حمیدی زاده (۱۳۹۰)، عراقیه، واجارگاه، فروغی و فاضلی (۱۳۸۸) همسو می باشد، ولی با پژوهش عزیزیان و همکاران (۱۳۸۹) تطابق ندارد. در پایان نیز پیشنهاداتی ارائه شد از جمله: توجه بیش تر به مفاهیمی نظیر زبان، گویش و ادبیات اقوام مختلف و آزادی مذاهب دیگر، توجه به نمادهای قومی در کتاب، اضافه کردن تصاویر مربوط به برخی اقوام که در کتاب به آنها اشاره نشده است.

کلید واژه: تحلیل محتوا، کتاب مطالعات اجتماعی، شاخص، چندفرهنگی، اسناد بالادستی.

فهرست مطالب

۱	فصل اوّل: کلیات پژوهش
۲	مقدمه
۳	بیان مساله
۴	اهمیت و ضرورت
۵	اهداف تحقیق
۵	. هدف کلی
۵	. اهداف جزئی
۵	سوالات تحقیق
۵	. سوال کلی
۶	. سوالات جزئی
۶	تعریف مفاهیم و واژگان اختصاصی طرح
۶	. مفاهیم نظری
۷	. مفاهیم عملیاتی
۸	فصل دوم: مبانی نظری و عملی پژوهش
۹	مقدمه
۹	الف) مبانی نظری
۹	مفهوم فرهنگ
۱۲	ویژگی های فرهنگ
۱۴	عناصر مهم فرهنگ
۱۵	اقسام فرهنگ

۱۵	مفهوم خرده فرهنگ
۱۷	معرفی برخی از اقوام ایرانی
۱۷	۱- قوم آذری
۱۸	۲- قوم کرد
۱۹	۳- قوم عرب
۲۰	۴- قوم لر
۲۱	فرهنگ، خرده فرهنگ ها و آموزش و پرورش
۲۳	مفهوم چند فرهنگی
۲۴	تاریخچه آموزش چند فرهنگی
۲۵	مفهوم آموزش چند فرهنگی
۲۸	ضرورت آموزش چند فرهنگی
۲۹	اهداف آموزش چند فرهنگی
۳۳	چالش های آموزش چند فرهنگی
۳۵	برنامه درسی چند فرهنگی
۳۷	ارتباط برنامه درسی با آموزش چند فرهنگی
۳۹	اهداف مطالعات اجتماعی دوره ابتدایی در جهان و ایران
۴۰	هدف های کلی آموزش مطالعات اجتماعی دوره ابتدایی در جهان

۴۰	الف- هدف های دانشی و اطلاعاتی
۴۰	ب- هدف های نگرشی و ارزشی
۴۱	ج- هدف های مهارتی
۴۲	هدف های کلی آموزش مطالعات اجتماعی دوره ابتدایی در ایران
۴۲	الف-در قلمرو دانش
۴۳	ب-در قلمرو گرایش ها و ارزش ها
۴۴	بررسی کتاب مطالعات اجتماعی پایه ششم ابتدایی
۴۴	ب) پیشینه ی پژوهشی
۴۴	تحقیقات داخلی
۴۹	تحقیقات خارجی
۵۲	جمع بندی
۵۴	فصل سوم: روش شناسی پژوهش
۵۵	مقدمه
۵۵	جامعه آماری
۵۵	نمونه آماری
۵۶	ابزار گردآوری اطلاعات
۵۶	روش تحقیق

۵۷	روش گردآوری اطلاعات
۵۸	روش تجزیه تحلیل داده ها
۵۹	پایایی و روایی ابزار اندازه گیری
۶۰	فصل چهارم: تجزیه و تحلیل داده ها
۶۱	مقدمه
۶۱	تحلیل اسناد بالا دستی کشور جمهوری اسلامی ایران از منظر چندفرهنگی جهت استخراج شاخص (مؤلفه) های چندفرهنگی
۶۱	قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران
۶۲	سند چشم انداز بیست ساله ی جمهوری اسلامی ایران
۶۲	فلسفه تربیت رسمی و عمومی جمهوری اسلامی ایران
۶۳	مصوبات شورای عالی انقلاب فرهنگی جمهوری اسلامی ایران
۶۴	برنامه پنجم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران
۶۵	پاسخ به پرسش های تحقیق
۸۲	فصل پنجم: بحث و نتیجه گیری
۸۳	مقدمه
۸۳	خلاصه یافته ها
۸۵	بحث و نتیجه گیری
۸۸	محدودیت های تحقیق

۸۹

پیشنهادها

۸۹

الف- پیشنهادهای کاربردی

۹۰

ب- پیشنهادات پژوهشی

۹۱

منابع فارسی

۹۷

منابع لاتین

فهرست جداول و نمودارها

- جدول ۱-۴: شاخص (مؤلفه) های مستخرج از اسناد بالا دست ۶۶
- جدول ۲-۴: فراوانی و درصد فراوانی شاخص (مؤلفه) های چندفرهنگی در متن کتاب مطالعات اجتماعی ۶۸
- جدول ۳-۴: فراوانی و درصد فراوانی شاخص (مؤلفه) های چندفرهنگی در تصاویر کتاب مطالعات ۷۲
- اجتماعی
- جدول ۴-۴: فراوانی و درصد فراوانی شاخص (مؤلفه) های چندفرهنگی در تکالیف کتاب مطالعات ۷۵
- اجتماعی
- جدول ۵-۴: فراوانی شاخص (مؤلفه) های چندفرهنگی در متن، تصاویر و تکالیف کتاب مطالعات ۷۸
- اجتماعی
- نمودار ۱-۴: توزیع و فراوانی شاخص (مؤلفه) های چندفرهنگی در متن کتاب مطالعات اجتماعی ۷۰
- نمودار ۲-۴: توزیع و فراوانی شاخص (مؤلفه) های چندفرهنگی در تصاویر کتاب مطالعات اجتماعی ۷۴
- نمودار ۳-۴: توزیع و فراوانی شاخص (مؤلفه) های چندفرهنگی در تکالیف کتاب مطالعات اجتماعی ۷۷
- نمودار ۴-۴: توزیع و فراوانی شاخص (مؤلفه) های چندفرهنگی در فصل های کتاب مطالعات اجتماعی ۸۰

فصل اوّل

کلیات پژوهش

بنا به نص صریح قرآن کریم خلقت متفاوت انسان هم نشان از اعجاز خلقت بشر توسط حق تعالی است و هم بستری است برای شناخت هم نوعان. (حجرات، ۱۳). این گروه های گوناگون فرهنگی و قومی برای آنکه بتوانند بطور مسالمت آمیز در کنار یکدیگر زندگی کنند، باید از تعصب و قوم مداری دوری و به سمت نسبی گرایی فرهنگی حرکت کنند، لذا باید تفاوت ها و شباهت های یکدیگر را بشناسند و در جهت رشد روابط بین فرهنگی و بین قومی تلاش کنند (عزیزی، ۱۳۸۹).

در عصر حاضر به دلیل تعاملات گسترده فیزیکی و مجازی افراد و فرهنگ ها و از میان رفتن مرزهای قراردادی سنتی، پیوندهای گریز ناپذیری بین افراد و فرهنگ ها بوجود آمده است. حضور فرهنگ ها در کنار یکدیگر و تلاقی آنها، احتمال ایجاد چالش و تنش در میان افراد و فرهنگ ها را افزایش داده است، بدین جهت پیش بینی ساز و کار مناسب به منظور نزدیکی فرهنگ ها، ایجاد تفاهم و تعامل میان آنها در جهت همزیستی مسالمت آمیز و رفع سوء تفاهم های احتمالی ضرورت مضاعف می یابد. در این راستا از جمله رسالت های اساسی نظام تعلیم و تربیت در جوامع چند فرهنگی، طراحی برنامه های درسی حساس به فرهنگ و پاسخ گو به ویژگی های چند فرهنگی است. (صادقی، ۱۳۸۹) و توجه به آموزش چند فرهنگی دیگر یک انتخاب نمادین سیاسی و تبلیغاتی نیست بلکه نیاز و ضرورت نظامهای آموزشی بویژه در جوامع چند فرهنگی و نیاز نوع بشر در جهت تنظیم ارتباطات خود با فرهنگ جهانی است. مدارس هر جامعه به طور اعم و برنامه های آموزشی و درسی به طور اخص باید آینه تمام نمایی از خصایص قومی، تاریخی و فرهنگی آن جامعه بشمار آید و اغلب منعکس کننده ارزش ها، آداب و سنن فرهنگی، تجربیات قومی و تاریخی آن مردم باشد (پروند ۱۳۸۰ به نقل از. حمیدی زاده ۱۳۹۱) وجود تنوع قومی، نژادی، فرهنگی، آداب و رسوم، زبان، دین و مذهب و اقوام در بسیاری از کشورها، نظام آموزشی را موظف می کند تا برنامه درسی چند فرهنگی را گسترش دهند؛ از جمله این کشور ها ایران است که اقوام، فرهنگ ها و زبان های گوناگونی

سراسر آنرا در بر گرفته است (جوادی ۱۳۷۹) بر این اساس با عنایت به اینکه در فرایند تربیت و آماده سازی دانش آموزان؛ جهت گیری و رویکرد برنامه درسی «کتب درسی» نسبت به مفاهیمی چون آموزش چند فرهنگی می تواند زمینه ساز شکل گیری یک نظام نگرشی موافق در پذیرش و ترویج چنین مقوله ای باشد، تحلیل محتوای کتاب مطالعات اجتماعی پایه ششم ابتدایی در دستور کار قرار گرفت.

بیان مسأله

نهاد اجتماعی آموزش و پرورش همچون سایر نهادها در خلأ عمل نمی کند بلکه با سایر جریانهای اجتماعی در کنش متقابل است (علاقه بند، ۱۳۷۹) برنامه درسی به عنوان عنصر مهم نهاد آموزش و پرورش نیز نمی تواند در خلأ عمل نموده و نسبت به محیط فرهنگی - اجتماعی خود غیر حساس باشد. لذا شناخت مسائل جامعه و بکار گیری آنها در برنامه درسی از بدیهی ترین و شناخته شده ترین وظایف برنامه ریزان درسی قلمداد می شود.

نظام تعلیم و تربیت در جوامع چند فرهنگی نظیر کشور ما وظیفه دارد برنامه های درسی ای را تدوین نماید که به فرهنگ حساس باشد و ویژگی های چند فرهنگی را پاسخ دهد. در چنین شرایطی آموزش و پرورش باید در کنار ارائه دانش های تخصصی به دانش آموزان کمک کند تا دانش و مهارتهایی را کسب کنند تا بتوانند در مواجهه های فرهنگی موفق باشند (حکیم زاده، کیامنش و عطاران ۱۳۸۶).

در قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران ناهمگونی و تنوع دینی، مذهبی و زبانی در کشور مورد تایید صریح قرار دارد. بنابراین قانون اساسی با تأکید بر دو عنصر اسلام و ایران، ادیان و مذاهب و اقوام و حتی خرده فرهنگ های محلی را به رسمیت می شناسد و در کنار خط و زبان فارسی برای زبانهای محلی و قومی نیز حقوق و آزادیهایی مقرر کرده (حمیدی زاده، ۱۳۹۱) و از جمله اهداف اجتماعی آموزش و پرورش ایران، پرورش روحیه برادری، تعاون اسلامی، همبستگی ملی و فرهنگی و تقویت آن و پرورش سعه صدر و تحمل

آرای دیگران در برخورد اندیشه ها می باشد (ملکی، ۱۳۸۹) از طرفی در نظامهای آموزشی متمرکز همچون ایران، کتابهای درسی از اهمیت بسیاری برخوردارند و تقریباً عوامل آموزشی بر اساس محتوای آن تعیین و اجرا می گردد و کتب درسی بخاطر اهمیت زیادی که در تعیین محتوا و خط مشی های آموزشی دارند کانون توجه بسیاری از دست اندرکاران آموزش و پرورش می باشند (حسنی، ۱۳۹۱).

با توجه مطالب بالا این مسأله مطرح می شود که در برنامه و کتب درسی تا چه میزان به خرده فرهنگ های متنوع کشور و آموزش مسائل چند فرهنگی توجه شده است؟

به همین منظور این تحقیق شاخص (مؤلفه) های چندفرهنگی را از طریق کاوش در اسناد بالا دستی شناسایی نموده و محتوای کتاب مطالعات اجتماعی پایه ششم ابتدایی را بر اساس این شاخص ها تحلیل نموده است.

اهمیت و ضرورت

نیاز جوامع چند فرهنگی در جهت تدوین برنامه درسی چند فرهنگی که به نوعی در نظام آموزشی ایران مغفول واقع شده است (شمشیری و نوشاد، ۱۳۸۶، امام جمعه کاشان ۱۳۸۲ به نقل از صادقی، ۱۳۹۰) و استفاده از ظرفیت و پتانسیل موجود در خرده فرهنگ های مختلف کشور که می تواند عاملی مهم برای تقویت فرهنگ ملی باشد (عسکریان، ۱۳۸۵ و شیخاوندی، ۱۳۸۲) و همچنین توجه کشورهای دیگر به این مقوله، اهمیت موضوع را بیش از پیش آشکار می سازد (رسنایک ۲۰۰۹ به نقل از صادقی، ۱۳۹۰) از طرفی توجه عمیق و دقیق به مؤلفه های «به رسمیت شناختن حقوق اقلیت های فرهنگی و قومی» و «احترام به تمامی سنت ها و فرهنگ های متنوع کشور»، در سند برنامه درسی ملی جمهوری اسلامی ایران و با در نظر گرفتن این موضوع که برای اولین بار پایه ششم و کتاب مطالعات اجتماعی این پایه در ایران اجراء می شود، لزوم تحقیق پیرامون جایگاه آموزش چند فرهنگی در کتاب مورد نظر ضروری به نظر آمده و نتایج این

پژوهش می تواند مسئولین و دست اندرکاران برنامه ریزی نظام آموزشی را در جهت اصلاح و تقویت برنامه درسی مدد رساند و منجر به بهبود و کارایی بیشتر برنامه درسی و کتاب مذکور گردد.

اهداف تحقیق

هدف کلی :

بررسی جایگاه آموزش چندفرهنگی در کتاب مطالعات اجتماعی پایه ششم ابتدایی سال ۱۳۹۱-۱۳۹۲ بر اساس شاخص(مؤلفه)های چند فرهنگی مستخرج از اسناد بالا دستی.

اهداف جزئی :

۱. استخراج شاخص(مؤلفه)های چندفرهنگی در اسناد بالا دستی .
۲. بررسی میزان توجه به آموزش چندفرهنگی در متن درس، کتاب مطالعات اجتماعی ششم ابتدایی .
۳. بررسی میزان توجه به آموزش چندفرهنگی در تصاویر و عکس های، کتاب مطالعات اجتماعی .
۴. بررسی میزان توجه به آموزش چندفرهنگی در تکالیف و تمرین های، کتاب مطالعات اجتماعی.
۵. بررسی شیوه ارائه و آموزش مباحث چندفرهنگی در کتاب مطالعات اجتماعی.

سوالات تحقیق

سوال کلی:

۱. آیا شاخص(مؤلفه)های چندفرهنگی در کتاب مطالعات اجتماعی پایه ششم ابتدایی بکار رفته است؟

سوالات جزئی:

۱. مجموعه شاخص(مؤلفه)های معرف چندفرهنگی در اسناد بالا دستی کدامند؟
۲. آیا شاخص(مؤلفه)های چندفرهنگی در متن درس، کتاب مطالعات اجتماعی بکار رفته است؟
۳. میزان توجه به شاخص(مؤلفه)های چندفرهنگی در تصاویر و عکس های، کتاب مطالعات اجتماعی چگونه است؟
۴. آیا در تکالیف و تمرین های کتاب مطالعات اجتماعی به شاخص(مؤلفه)های چندفرهنگی توجه شده است؟
۵. از چه شیوه هایی برای ارائه و آموزش مباحث چندفرهنگی در کتاب مطالعات اجتماعی استفاده شده است؟

تعریف مفاهیم و واژگان اختصاصی طرح

مفاهیم نظری

محتوا: عبارت است از مجموعه مفاهیم، مهارت ها و گرایش هایی که از سوی برنامه ریزان انتخاب و سازمان دهی می شود، در عین حال محتوا آثار حاصل از فعالیت های یاددهی - یادگیری معلم و شاگرد را نیز در بر می گیرد (ملکی، ۱۳۸۹).

تحلیل محتوا: یک روش علمی برای ارزشیابی و تشریح عینی و منظم پیام های آموزشی است (شعبانی، ۱۳۷۹).

شاخص: شاخص آموزشی آماره ای مرتبط با سیاست های آموزشی است که به منظور فراهم کردن اطلاعات درباره رتبه، کیفیت و عملکرد نظام آموزشی طراحی می شود (Encyclopedia, 1992).

فرهنگ : مجموعه ای از ارزش، هنجار و رفتارها است که شیوه زندگی انسان را معین می کند و به فعالیت های فردی و جمعی او جهت می دهد(ملکی، ۱۳۸۸).

تعلیم و تربیت چند فرهنگی : تعلیم و تربیت چند فرهنگی حوزه های مطالعاتی است که هدف عمده آن برابری فرصت های تعلیم و تربیتی برای نژادها، اقوام و گروه های مختلف فرهنگی است (bank and banks 1995).

مفاهیم عملیاتی

محتوا : در این تحقیق مجموعه از مفاهیم، اصول، مهارت ها، تصاویر و تکالیفی است که از سوی مولفان و برنامه ریزان در کتاب مطالعات اجتماعی پایه ششم ابتدایی گنجانیده شده است.

تحلیل محتوا : در این تحقیق منظور از تحلیل محتوا، بررسی و تطبیق محتوای کتاب مطالعات اجتماعی پایه ششم ابتدایی، با شاخص(مؤلفه)های چندفرهنگی مستخرج از اسناد بالادست می باشد.

شاخص : در این تحقیق عبارت است از مؤلفه های مرتبط با بحث چندفرهنگی که از در اسناد بالادستی وجود دارند و نظام آموزشی باید برای افزایش کیفیت و رتبه خود آنها را در محتوای کتب درسی رعایت کند.

فرهنگ : در این تحقیق عبارت است از مجموعه آداب و رسوم، زبان و عادات اقوام (لر، کرد، ترک و عرب و...) که در کشور ایران زندگی می کنند.

تعلیم و تربیت چند فرهنگی : در این پژوهش عبارت است از میزان توجه به فرهنگ، آداب و رسوم، اعتقادات، زبان و تاریخ، اقوام و گروه های مذهبی، دینی، نژادی و قومیت های مختلف داخلی و خارجی، در کتاب درسی مطالعات اجتماعی پایه ششم ابتدایی در سال ۱۳۹۱-۱۳۹۲ .

فصل دوم

مبانی نظری و عملی

پژوهش

مقدمه

فصل پیش رو به بررسی و مرور یافته های پیشین پژوهشی پرداخته است. مباحث آمده در پیشینه نظری عبارتند از: مفهوم فرهنگ، ویژگی های فرهنگ، عناصر مهم فرهنگ، اقسام فرهنگ، مفهوم خرده فرهنگ، خرده فرهنگ های قومی ساکن در ایران، فرهنگ، خرده فرهنگ ها و آموزش و پرورش، مفهوم چند فرهنگی، تاریخچه آموزش چند فرهنگی، مفهوم آموزش چند فرهنگی، ضرورت آموزش چند فرهنگی، اهداف آموزش چند فرهنگی، چالش های آموزش چند فرهنگی، برنامه درسی چند فرهنگی، ارتباط برنامه درسی با آموزش چند فرهنگی، اهداف برنامه های درسی پایه ششم، اهداف مطالعات اجتماعی دوره ابتدایی در جهان و ایران، بررسی کتاب مطالعات اجتماعی پایه ششم ابتدایی.

بخش دوم این فصل سیری در تحقیقات داخلی و خارجی داشته و یافته های آنها بررسی شده است، در پایان نیز یک جمع بندی از این فصل ارائه شده است.

الف) مبانی نظری

مفهوم فرهنگ

همانند اغلب مفاهیم علوم انسانی، تعاریف بسیاری از مفهوم فرهنگ ارائه شده است که صرفنظر از دیدگاه های مکتبی، شاید هر کدام به توضیح بخشی از واقعیت پرداخته اند.

واژه culture یا همان فرهنگ که از زبان کلاسیک ریشه می گیرد، نخست در آلمان به کار برده شده است اما نه در معنای امروزی بلکه به معنی کشت و کار و بهسازی. در واقع یکی از عوامل اساسی که باعث پیدایش مفهوم تازه ای برای فرهنگ شد، پدید آمدن مفهوم پیشرفت در تاریخ بود (سبحانی نژاد و منافعی